

AXEL TÖRNEMAN. BOHEMLIV OCH MODERNITET

6 FEBRUARI – 6 JUNI 2021

Dramatiska kompositioner och motiv i starka färger utmärker Axel Törnemanns (1880–1925) konstnärskap. Vid debuten var hans måleri fyllt av sekelskiftets tidsanda och ansågs företräda ett nytt årtionde. Samtidigt förblev han en bohem, en outsider vars resor utanför de estetiska ramarna till stora delar har glömts bort idag.

Axel Törnemanns konstnärliga genombrott ägde rum i Paris, där han tidigt drogs in i bohemlivet. Hans första internationella framgång var målningen *Bretagnare* som beundrades och föraktades på Höstsalongen i Paris 1905. I Sverige har han blivit mest ihågkommen för den färgsprakande målningen *Nattcafé*. Motivets elektriska ljus och människornas absintbeslöjade blickar associerades med såväl modernitet som dekadens. Törnemann blev en portalfigur för den svenska modernismen och fick sitt första erkännande på hemmaplan när Ernest Thiel köpte *Nattcafé* 1907. Tack vare generösa donationer har Thielska Galleriet idag en av de största Törnemannsamlingarna.

Utställningen ger en bred bild av ett svårfångat och motsägelsefullt konstnärskap som hamnat i skymundan. I salarna visas Axel Törnemanns omfattande produktion från de tidiga målningarna i Paris och Bretagne, via bokomslag och karikatyrer, till de stora målningarna med motiv som blandar undergroundvärld, sällskapsliv och mytologi. Med sina 78 verk är detta den mest omfattande presentationen av Törnemanns konstnärskap som ägt rum på femtio år.

KONSTNÄREN

Sekelskiftet 1900 har beskrivits som en renässans för porträttkonsten och en tid då det moderna självporträttet föddes. Genren gjorde det möjligt för konstnärer att framträda i flera, ofta motsägelsefulla, roller. Att måla självporträtt kunde också vara ett sätt att slippa kostnader för en modell. För Axel Törneman var självporträttet en viktig experimentyta och han målade en mängd självporträtt i olika format och tekniker.

I sin ungdom återger Axel Törneman sig ofta som en självmedveten posör. Han iklär sig exempelvis rollen som bohem med en cigarett mellan sina klolika fingertoppar. Det kan vara en symbol för det självförbrännande konstnärskapet, där glöden håller på att slockna. I en virtuos kritteckning förvandlas handen till ett abstrakt jugendornament. Vid samma tid målar han ett upproriskt självporträtt med en ny känsla för färg, iförd grön rock, med pigga ögon och ostyrig lugg som faller ner över pannan. I syskonbilden *Självporträtt med stilleben* kapas Törnemans ansikte och kropp i en djärvt skuren komposition som för tankarna till japonismen hos Vincent van Gogh (1853-1890) eller Paul Gauguin (1848-1903). I ett av de sena självporträtten möter vi konstnären med sin pipa, tillbakalutad och avspänd, även om betraktaren också kan spåra en oro i hans vaksamma ögon.

BOHEM I BRETAGNE

Sommaren 1902 sökte sig Axel Törneman bort från Paris hektiska bohemliv och reste norrut, till Bretagne. Där målade han *De hemlösa*. Efter detta återvände han till Bretagne varje sommar under sina år i Frankrike. 1904 avbildar Törneman sin blivande hustru, den norska operasångerskan Gudrun Høyer-Ellefsen (1876-1963), i ett idealiserat, närmast religiöst, porträtt mot en grön fond och med en sorts gloria runt det blonda håret. I Paris bohembetsar kallades Gudrun för Vera eftersom hon liknade Botticellis *Våren* (Primavera).

”Jag har arbetat från morgon till kväll varje dag och lärt en massa i fråga om färg vilket jag uteslutande koncentrerat mig på”, skrev Axel Törneman från Bretagne 1905. Denna nya färgsyn sammanfattas i *Bretagnare* där Törneman noggrant hade valt ut modeller från trakten i bretonska folkdräkter. Deras kroppar är märkta av hårt arbete och de intensiva färgerna är utplacerade i smala stråk. Målningen ställdes ut på Höstsalongen i Paris 1905 och blev konstnärens internationella genombrott. Törnemans favoritmålning var dock *Bonden från Bretagne*, som han hade över sin säng och aldrig ville skiljas från.

I en första version målades *Bretagnare* i en mörkare färgskala. Denna målning visas en trappa upp i Munchsalen.

TECKNAREN

Axel Törneman var en flitig tecknare och hade alltid ett ritblock med sig. I München lärde han sig jugendstil, eller "linjevetenskap" som han valde att kalla den, och läste gärna den tyska skämttidningen *Simplicissimus*. I Paris tecknade han ofta på servetter när han frekventerade stadens olika caféer. Motiv som *Variété*, *Can-can dansös* och *Bordellscen* ger en osentimental bild av både det borgerliga nöjeslivet och bohemernas krogliv som bröt med samhällets sociala och konstnärliga konventioner. I Sverige uppfattades Törnemans karikatyror som kontinentala och han figurerade tidigt som frilansare i den svenska skämttidningen *Söndags-Nisse* med motiv som *Servitris*.

Albert Bonniers förlag anlidade Axel Törneman som bokillustratör 1907. Han skapade femtio omslag och enstaka vinjetter till såväl äldre som nyutkommen skönlitteratur av författare som Sigfrid Siwertz (1882-1970) och Marika Stiernstedt (1875-1954). Även här arbetade Törneman gärna med makabra motiv i jugendstilens anda, till exempel ett giftigt Medusahuvud med slöa ögon eller döden som tornar upp sig över en dekadent nöjeslokal. Illustrationerna skulle locka så många köpare som möjligt och anknyter både till författarnas teman och tidens marknad. Utöver karikatyror och bokomslag försörjde sig Törneman under en tid på att formge frimärken, bland annat med Gustav V som motiv.

BOHEMLIV OCH MODERNITET

I Bretagne fick Axel Törneman idén att måla ”hela det njutningsrika fjärilsfladdrande franska livet”. Med hastig penselföring skildrar han Paris nattliv i *Nattcafé*, där människor med absintbeslöjade blickar är återgivna i ett iskallt ljus. Färgerna är målade med korta sicksackstreck som reser sig i parallella bågar. Törneman hämtade motivet från det färgsprakande *Café du Rat Mort* (Döda råttans café) i bohemernas Montmartre. En särskild grupp av prostituerade kallades för kokotter. Törneman skildrar återkommande dessa, till exempel en rödhårig kvinna med plymförsedd hatt som sitter mitt emot ett absintglas.

I Sverige förknippades dansen, musiken, kokotterna och det elektriska ljuset i Axel Törnemans Parismålningar med dekadens och modernitet. Sommaren 1906 målade han om *Nattcafé* i en mer pessimistisk tolkning som visades på Höstsalongen under namnet ”Lumière artificielle” (artificiellt ljus). Undergångsstämningen understryks av en skarp absintgrön ton. Ernest Thiel köpte in målningen till sin konstsamling och den finns nu att beskåda i Munchsalen en trappa upp.

En annan form av ljus och modernitet dominerar den gemytliga målningen *Kring lampan*. Konstnären och hans blivande hustru Gudrun sitter där på en divan i kvällslampans sken. Efter framgångarna i Paris återvände Axel Törneman till Sverige och bosatte sig i Stockholm. Sonen Algot föddes 1909 och porträtteras i en målning på sin gunghäst. Det stora familjeporträttet *Fågel blå* är med sin symbolik kännetecknande för Törnemans sena konstnärskap. Motivet anspelar på en folksaga om en kung som förvandlas till en papegoja och som sådan besöker sin älskade i hemlighet.

ROMANTIKERN

Under hela sitt liv arbetade Axel Törneman med stora symboliska målningar som speglar konstnärskapets dubbla roller. *Dåren* står barfota på en strand och spelar med två trädgrenar, som om de vore fiol och stråke. I en annan målning är *Dåren*, som bearbetades i tre versioner, placerad högt upp på ett berg omgiven av skogar där han spelar på samma fiol. Här finns tydliga kopplingar till Törnemans värmländska hembygd. Därarna kan ses som ett slags självporträtt av en bohemisk konstnär som helst gick sin egen väg. De anspelar även på Törnemans nya färgsyn, att han hade börjat uppfatta omvärlden med en dåres ögon.

Axel Törneman ansåg att han inte fick den uppskattning han förtjänade hemma i Sverige, samtidigt var han orubblig och trotsig i sin självständighet som konstnär. I det sena måleriet närmar sig Törneman både tysk expressionism och italiensk futurism. Målningen *Höstjakten* skildrar med våldsam rörelse en kvinnlig ryttare som rider ut ur en vildvuxen skog och i *Gatans rytm*, som visas i korridoren, förvandlas en vardagsscen vid Slussen till ett apokalyptiskt drama under hungeråren i Stockholm.

Axel Törneman liknade sina depressioner vid "vargarna i källarvåningen", och identifierade sig då med myten om den ukrainske frihetskämpen Ivan Mazepa (1639-1709). I målningen med samma namn är *Mazeppa* bakbunden på en svart häst jagad av vargar: sinnebilden för den romantiske konstnären som dras iväg mot oanade höjder, men på samma gång ett uttryck för krigets fasor. Motivet förevigades först av Lord Byron, därefter följde Géricault, Pusjkin, Liszt, Tjajkovskij och Törneman.

KRONOLOGI

1880 – Axel Törneman föds den 28 oktober i Persberg, Värmland.

1900 – Börjar studera konst under Carl Wilhelmson (1866-1928) på Valand i Göteborg.

1901 – Reser till München. Vistas i Dachau där han blir elev till konstnären Adolf Hölzel (1853-1934).

1902 – Första resan till Paris och Bretagne. Debuterar på Independenternas salong.

1904 – Återvänder till Paris efter ett års militärtjänstgöring i Sverige. Andra resan till Bretagne där han träffar sin blivande hustru, den norska operasångerskan Gudrun Høyer-Ellefsen (1876-1963).

1905 – Sista resan till Bretagne där han målar *Bretagnare* som visas på Höstsalongen i Paris och blir Axel Törnemans internationella genombrott.

1906 – Målar *Nattcafé* som ställs ut på Höstsalongen i Paris. *Bretagnare* visas i London.

1907 – Flyttar hem till Sverige och ställer upp i en tävling om dekorationer till Riksdagshusets Andra kammare. *Nattcafé* köps in av Ernest Thiel.

1909 – Sonen Algot föds i september.

1910 – Flyttar till Stockholm och fullbordar sin första fresk *Tors strid med jättarna* i Östra Real.

1913–14 – Slutför tre av freskerna till Riksdagen: *Vårdkasar*, *Torgny Lagman inför Olof Skötkonung* och *Engelbrekt vid Arboga riksdag*.

1915 – Separatutställning på Konstnärshuset i Stockholm där *Nattcafé* och *Bretagnare* visas.

1918 – Separatutställning på Gummesons i Stockholm där *Mazeppa* och *Fågel blå* visas. Fullbordar fresken *De elektriska strömmarna* i Kungliga Tekniska högskolan.

1921 – Separatutställning på Sveriges Allmänna Konstförening i Stockholm där *Gatans rytm* och *Höstjakten* visas.

1923 – Fullbordar fresken *Apoteos över Stockholm som sjöstad* i Stockholms stadshus.

1924 – Flyttar till Villa Johannisberg på Blockhusudden, Djurgården.

1925 – Avlider i blödande magsår på annandag jul, 45 år gammal.